

Duhnevych A. Legal Regulation of Sanitary and Phytosanitary Measures in Ukraine in the Context of the WTO and the EU Requirements. The article highlights the issues of legal regulation of the introduction of sanitary and phytosanitary measures in Ukraine in the context of the requirements of the World Trade Organization (WTO) and the European Union (EU). It is substantiated that in terms of the Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures of the WTO, other WTO Agreements and EU Regulations, sanitary and phytosanitary measures should be considered as legal provisions enshrined in regulatory acts and procedures, including veterinary, quarantine and sanitary-epidemiological requirements concerning the final product, the production process and processing of products, inspection and certification procedures aimed at protecting the lives and health of people, animals and plants. The emphasis is laid on the issues of legal regulation of the application of sanitary and phytosanitary requirements to genetically modified organisms. It is concluded that the norms established therein mainly consort with the Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures of the WTO, since they eliminate discrimination between WTO members. Nevertheless, most regulations regarding market access, internal support, food security are not in line with the EU regulations and need to be improved by the adoption of a number of new regulatory acts which would regulate these relations in detail.

Key words: WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures, EU Regulations, Safety of Agricultural and Food Products, Genetically Modified Organisms.

УДК 347.121.2

Ю. Заїка

Захист честі та гідності за законодавством країн континентальної Європи

В статті розглядаються поняття честі та гідності, способи захисту цих особистих немайнових прав, особливості захисту честі та гідності за законодавством країн континентальної Європи. Гарантіями належного функціонування механізму захисту особистих немайнових прав повинна стати системність правових норм, які регламентують підстави, порядок і процедуру захисту порушених особистих немайнових прав, органічне поєднання принципу захисту приватних інтересів, свободи слова і права на інформацію, рівність суб'єктів правовідносин, дієвість обраних способів захисту. Обґрунтовується пропозиція передбачити за певних умов захист честі та гідності фізичної особи у порядку кримінального судочинства.

Ключові слова: особисті немайнові права; честь; гідність; образа; захист честі та гідності; відповідальність за образу

Постановка наукової проблеми. У будь-якій цивілізованій державі честь і гідність людини визнаються найвищими соціальними цінностями. Особисті немайнові права в тому числі – право на життя, здоров'я, фізичну недоторканність, честь і гідність, займають одне з центральних місць в системі прав і свобод громадянина. Водночас, декриміналізація законодавства зумовила і певну невизначеність із ключових питань механізму правового захисту честі, гідності, ділової репутації особи в сучасних умовах і неоднозначність правозастосовної практики.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідженню честі і гідності, їх поняттю, місці в системі особистих немайнових прав були присвячені праці таких відомих вітчизняних і зарубіжних цивілістів, як О.В. Кохановська, Р.О. Стефанчук, З.В. Ромовська, Л.О. Красавчикова, М.М. Малєїна та інших.

Метою і завданням дослідження є аналіз стану охорони та захисту честі і гідності фізичних осіб в законодавстві країн континентальної Європи, формулювання теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання цього інституту вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Низькому стану загальнолюдської моралі в суспільстві сприяють не тільки прогалини сімейного та шкільного виховання, правова необізнаність, а й пасивна позиція держави, яка зумовлює появу різного роду аморальних за своїм змістом і ганебних за характером різноманітних шоу та конкурсів.

На жаль, завжди знаходяться охочі за грошову винагороду в прямому телевізійному ефірі вилити собі на голову кетчуп або сісти в кошик з яйцями під схвальні вигуки присутніх роззяв. Поняття «честь» і «гідність» в українському суспільстві поступово нівелюється. Заради отримання останньої моделі телефону «iPhone 7» п'ятеро українців відмовились від родинних прізвищ і батьківських імен та поміняли їх в паспорті на «Айфон Сім».

У доктрині цивільного права під честю традиційно розуміють суспільну оцінку соціальних і духовних якостей особи. Гідність же передбачає суб'єктивну самооцінку особи, усвідомлення свого місця в суспільстві. Громадська оцінка діяльності особи може останній і не подобатися, вона може розглядати її заниженою, такою, що не відповідає її уявленням про себе, тим не менш, з таким суспільним судженням доводиться миритися, оскільки не можна змусити навколишніх думати так, як це повинно комусь подобатися. Гідність існує як суб'єктивне благо і ґрунтується на внутрішньому переконанні особи. Розуміння гідності змінюється із зміною статусу особи в колективі, в сім'ї, в суспільстві в цілому. Поняття честі і гідності взаємопов'язані, але не тотожні. У законодавстві України право фізичних осіб на повагу до їх честі та гідності закріплено в ст. 297 Цивільного кодексу України (далі – ЦК).

В останні роки зусиллями певного кола осіб, в тому числі і публічних політиків, зростає кількість судових позовів, пов'язаних із захистом честі та гідності. Опоненти в якості аргументів нерідко використовують образливі і лайливі слова, що принижують честь і гідність особи, або дається непристойна оцінка особистих якостей або поведінки потерпілого в формі, що суперечить правилам поведінки, прийнятим в суспільстві.

Досить звичним явищем для суспільства стає публічна образа співрозмовника. Великий сумнів викликає правомірність твердження керівника одного з силових відомств, який публічно назвав колишнього високопоставленого чиновника «покидьком», пояснивши він «вжив цензурне, мало того, адекватне слово, тому нікого не образив». Аналогічно, не можна схвалити і обрану ним форму оцінки адвоката одного з народних депутатів, якого він по закінченню роботи регламентного комітету Верховної Ради України публічно в присутності журналістів назвав «с*ка ментовська, с*ка конченая» [13]. Такою ж лексикою можуть похвалитися і окремі народні депутати під час публічних дебатів не тільки під час телевізійних дебатів, а і виступів у залі парламенту. .

Від образливих висловлювань слід відмежовувати описові висловлювання і оціночні судження. Описові висловлювання містять відомості про факти і події та підлягають перевірці на відповідність дійсності. Описові висловлювання можуть бути образливими, але їх можна спростувати, якщо вони не відповідають дійсності. Оціночні судження характеризують об'єкт. Вони можуть бути негативно-оціночним і позитивно-оціночними.

Згідно ч. 2 ст. 30 Закону України «Про інформацію» оціночними судженнями, за винятком наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема, з урахуванням характеру використання мовно-стилістичних засобів (використання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості [7].

У той же час, якщо суб'єктивна оцінка висловлена в принизливій чи непристойній формі, що принижує честь, гідність чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином або в такий спосіб висловила свою думку або оцінку може бути покладено обов'язок відшкодувати моральну шкоду. Таким чином, оціночні висловлювання неприпустимі, якщо в них міститься лайлива, так звана, обсценна лексика, яка прямо характеризує конкретну фізичну особу.

У судовій практиці традиційно виділяють наступні категорії слів і виразів, адресованих конкретній особі, які, як правило, є образливими:

- нецензурні слова і вирази, якими характеризують особистість;
- слова і вирази, що позначають антигромадську, протиправну соціально негативну діяльність – зрадник, повія, злодій;
- слова, які негативно оцінюють особисті якості людини в цілому – мерзотник, негідник, стерво;
- зоосемантичні метафори, що відсилають до назв тварин, птахів, ссавців, плазунів і підкреслюють негативні риси характеру, зовнішності або поведінки особи – осел, свинюка, пацюк, гієна;
- неологізми негативного характеру: «прихвизатори», «ментяри», «сепари»;
- слова, які містять специфічний, образливий зміст – «готельна дівчинка», «хлопчик за викликом»;

- порівняння з одіозними, відомими своїми негативними властивостями особами – Іудою, Чикатило, Берія;
- назви деяких професій, які можуть вживатися в переносному значенні: «м'ясник», «бухгалтер», «дресирувальник»;
- дієслова з засуджуючим значенням або прямою негативною оцінкою – «нагріб», «загарбав», «нахапав» та ін.

Український законодавець відмовився від кримінального переслідування за образу. Проте суб'єктивне цивільне право передбачає його захист способами, визначеними в законі. Основним способом захисту честі і гідності фізичних осіб є звернення до суду з позовом у порядку цивільного провадження. До складу механізму здійснення цивільних прав і виконання обов'язків в якості його структурних елементів входять і гарантії здійснення прав [1, с. 272].

І такою гарантією виступає невідворотність відповідальності за скоєне правопорушення і можливість ефективного відновлення порушених прав. Способи захисту повинні відповідати змісту порушеного права, характеру дій правопорушника, і тих наслідків, які наступили для потерпілого. Притягнення кривдника до цивільно-правової відповідальності за дифамацію можливо при наявності наступних умов: інформація стосується позивача, є такою, що його порочить і набула поширення.

У багатьох країнах континентальної Європи передбачена кримінальна відповідальність за образу. У Кримінальному кодексі (далі КК) Франції під поняття «образу» підпадають слова, погрози, жести або зображення будь-якого роду, або відправка будь-яких предметів, адресованих особі, яка виконує обов'язки по державній службі, які можуть завдати шкоди гідності або повазі, яке належить надавати особі в зв'язку з її посадою. За ст. 433-5 КК публічна неповага становить кваліфікований склад злочину за яке передбачено рік тюремного ув'язнення або штраф у розмірі 100 000 франків [6].

За ст. 229 КК Іспанії образою визнаються дії або словесні вирази, які заподіяли шкоду гідності, репутації або самолюбству особи. У той же час, зазначено, що злочинним визнаються тільки такі образи, які за своїм характером, наслідками або обставинами вважаються серйозними у суспільній уяві. За серйозні образи, які заподіяні публічно, передбачений штраф в розмірі від шести до чотирнадцяти місячних заробітних плат, в інших випадках – від трьох до семи місячних заробітних плат. Образа вважається публічною, якщо вона була поширена шляхом друку, радіомовленням або іншим засобом подібної дії. У цьому випадку на фізичну або юридичну особу, якій належить засіб інформації за допомогою якого була заподіяна образа, покладається цивільна відповідальність.

Разом з тим, у ст. 221 КК передбачені обставини, за наявності яких можна уникнути покарання за образу. Так особа, яку звинувачують в образі, звільняється від відповідальності, якщо доведе правдивість своїх звинувачень, які були спрямовані проти посадової особи і стосувалися виконання ним своїх обов'язків або вчинення кримінальних проступків, або адміністративних правопорушень. Якщо звинувачений визнає перед судом неправомірність своїх дій і відмовиться від них суд може призначити йому більш м'яке покарання, ніж передбачено [9].

За КК Федеративної республіки Німеччини образа також є кримінальним правопорушенням і відповідно до § 185 КК ФРН карається позбавленням волі на строк до одного року або грошовим штрафом, а якщо образа скоєна діями, то покаранням є позбавлення волі на строк до двох років або штраф [11]. Ця норма захищає честь і гідність будь-якого громадянина Німеччини, в тому числі і поліцейського під час виконання ним своїх службових обов'язків. Покарання за образу поліцейського не носить формальний характер. Як свідчить судова практика звернення до поліцейського на «ти» (du) може коштувати грубіяну 600 євро. Вислови на кшталт «ідіот, психікарня по тобі плаче» (Idioten, ihr gehört in die Nervenheilanstalt) вартують 1500 €. Порівняння поліцейського з відходами життєдіяльності організму може обійтися дотепнику в 2500 євро. Висунути язика можна за 150-300 €, покрутити пальцем біля скроні коштує 750 €. Ну а демонстрацію поліцейському середнього пальця (Stinkefinger) суди оцінюють від 800 до 4000 євро [2].

Кримінальна відповідальність за образу передбачена у законодавстві і окремих пострадянських республік. Зокрема, ст. 155 КК Литовської республіки передбачає покарання за образу у вигляді громадських робіт, штрафу або арешту. Якщо образа нанесена публічно, то відповідальність настає у вигляді арешту або навіть позбавлення волі на строк до одного року [10]. У ст. 91 КК Латвійської Республіки передбачено покарання у вигляді до трьох років позбавлення волі за поширення «завідомо неправдивих відомостей про кандидата в депутати» [16].

Гнучкі і толерантні передумови застосування заходів кримінального примусу містяться у білоруському законодавстві. Умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності за образу

(умисне приниження честі і гідності особи в непристойній формі) є вчинення протягом року аналогічного діяння, за яке на особу накладалися адміністративні заходи стягнення [12].

Повага до людини, до її честі та гідності, в тому числі і до особи, яка виконує свої посадові обов'язки, є важливою ознакою правової держави і будь-якого суспільства, яке вважає себе цивілізованим. Образа не виключається і тоді, коли суб'єктивна негативна думка, висловлена в брутальній, принизливій, образливій лексиці, відповідає дійсності.

Поширеним способом захисту особистих немайнових прав у Франції є публікація судового рішення у справах про захист від поширення неправдивої інформації або порушення презумпції невинуватості [15, с. 131].

У ст. 217 КК Іспанії міститься положення, що у справах, пов'язаних з наклепом й образами, відшкодування шкоди потерпілому включає також публікацію обвинувального вироку за рахунок засудженого протягом певного часу і в формі, які Суд або Трибунал вважатиме найбільш підходящим. Тому не підлягає сумніву висловлена в літературі теза про необхідність збагачення вітчизняної науки цивільного права за рахунок концепцій, сформульованих на базі інших правових систем, [5, с. 387].

Необхідно згадати, що російське дореволюційне законодавство не містило норм, які б передбачали можливість відшкодування моральної шкоди. Г.Ф. Шершеневич наголошував: «Хіба будь-яка порядна людина дозволить собі ... ціною власної гідності отримати винагороду?» І далі: «... особисту образу можна переслідувати тільки в кримінальному порядку, вимагаючи покарання винного» [14, с. 522].

До загальних способів захисту, які характеризуються універсальністю застосування і встановлені у ст.16 ЦК України, зокрема, відносяться : визнання права; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; відшкодування моральної шкоди. Проте захист честі та гідності цивільно-правовими засобами не завжди може задовольнити позивача і належно захистити його законні права і інтереси.

Прикрим прикладом цієї тези є звернення одного з вітчизняних генералів до суду з вимогою про відшкодування моральної шкоди (близько 4000 дол. США) з народного депутата П. Останній на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань запобігання та протидії корупції в процесі словесної суперечки про те, хто більше зробив для України, підійшов до літньої людини і вдарив її ногою (!) в голову, що «смачно» і продемонстрували більшість вітчизняних телеканалів [8]. Публічне приниження генерал оцінив у 100000 гривень (близько 4 000 дол. США)...

Захист суб'єктивних цивільних прав є реакцією на порушення, невизнання або оспорування суб'єктивного цивільного права та реалізується на стадії примусового застосування права [3, с. 257]. І це реакція не лише особи, права, якої порушені, а перш за все, законодавця, який визначає форми і способи захисту порушеного права залежно від характеру порушення, виду об'єкту посягання і особи потерпілого.

Повага до кожної людини як до особи повинно стати нормою повсякденного життя в Україні, а людина повинна стати єдиною абсолютною цінністю первинного порядку, відносно якого визначаються всі інші цінності [4, с. 284-285].

Висновки. Цінність особистих немайнових прав полягає не тільки в можливості їх реального здійснення, а й в належній правовій охороні і ефективному захисту. Самозахист порушених особистих немайнових прав не завжди є ефективним способом особливо у випадку певного громадського чи соціального статусу порушника (державного чиновника високого рангу, представника правоохоронних органів, народного депутата і т.д.), і переводити захист в площину приватноправових правовідносин означає отримати завідомо негативний результат для потерпілого .

Кримінальне законодавство країн континентальної Європи свідчить про необґрунтованість тенденції, що намітилися в законодавстві окремих країн СНД щодо обмеження права приватної особи вибирати на свій розсуд матеріально-правові способи захисту порушеного права. З урахуванням особливостей сучасного етапу розвитку відносин із захисту цивільних прав і свобод неприпустимо обмежувати захист особистих немайнових прав тільки цивільно-правовими засобами. За сучасних політико-економічних змін в країні, формуванні нової національної ментальності українців декриміналізація правових норм, що дозволяють захищати честь і гідність фізичної особи в порядку кримінального провадження є передчасною.

Право на захист честі і гідності – це надана законом можливість особи на свій розсуд захищати своє суб'єктивне право від будь-яких протиправних посягань інших осіб. Ця можливість гарантована встановленою системою способів і засобів захисту для охорони і захисту порушеного права та правом отримати справедливо компенсацію при заподіянні їм шкоди. Гарантіями належного

функціонування механізму захисту особистих немайнових прав повинна стати системність правових норм, які регламентують підстави, порядок і процедуру захисту порушених особистих немайнових прав, органічне поєднання принципу захисту приватних інтересів, свободи слова і права на інформацію, рівність суб'єктів правовідносин, дієвість обраних способів захисту.

Найефективнішим способом захисту порушених особистих немайнових прав стане надання потерпілому права притягнути порушника до кримінальної відповідальності, а загроза реального кримінального покарання виступатиме і профілактичним засобом по запобіганню такого роду правопорушень.

Джерела та література

1. Вавилин Е.В. Механизм осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей // Гражданское общество и развитие гражданского права: сб. статей к юбилею д-ра юрид. наук, проф. Н.С. Кузнецовой / Отв. ред. Р.А. Майданик и Е.В. Кохановская. – К.: ЧАО «Юрид. Практика», 2014. – С. 259-293.
2. Заїка Ю.О. Захист особистих немайнових прав в країнах континентальної Європи // Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2016 р.) / [В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін.]. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С.158-161.
3. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія / О.О. Кот. – К.: Алерта, 2017. – 497 с.
4. Кузнецова Н.С. Гражданское общество и личные неимущественные права // Вибрані праці / Н.С. Кузнецова. – К.: ПрАТ «Юрид. практ.», 2014. – С. 273-288.
5. Майданик Р.А. Методологія науки цивільного права // Методологія в праві: монографія / [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.]; за заг. ред. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2017. – С. 382-390.
6. Новый Уголовный кодекс Франции / Науч. ред.: Н.Ф. Кузнецова, Э.Ф. Побегайло; Пер.: М.В. Гарф, Н.Е. Крылова., М.Ф. Щорс. – М.: Юрид. колледж МГУ, 1993. – 212 с.
7. Об информации: Закон Украины от 2 октября 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
8. Парасюк ударил ногой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=rH-Or96sMU8>.
9. Уголовный кодекс Испании / Пер. с исп. В.П. Зыряновой, Л.Г. Шнайдер. – М.: Зерцало, 1998. – 218 с.
10. Уголовный кодекс Литовской республики / Науч. ред. В. Павилони, предис. Н.И. Мацнев, вступление. В. Павилонис, А. Абрамвичюс, А. Дракшене, пер. с лит. В.П. Казанскене. – СПб: Юр. центр пресс, 2003. – 470 с.
11. Уголовное уложение (Уголовный кодекс) Федеративной Республики Германия: научно-практ. комм. и перев. текста закона П.В. Головненков. – 2-е изд. – М.: Проспект, 2015. – 312 с.
12. Уголовный кодекс Республики Беларусь: с изм. и доп. – Минск: Нац. центр прав. информации Респ. Беларусь, 2016. – 318 с.
13. Украинская правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/12/6/7129048>.
14. Шершеневич Г.Ф. Курс русского гражданского права / Г.Ф. Шершеневич. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с.
15. Anterior K. The protection of personality rights against invasions by mass media in France / Karine Anterior, Oliver Moreteau (Eds.). – Vienna and New York Springer, 2005. – Pp. 117-135.
16. Krimināllikums / Sastādītājs Alfrēds Voronko. – Izdota: Novembris, 2016. – 896 p.

Заїка Ю. Защита чести и достоинства по законодательству государств континентальной Европы. Исследовано состояние охраны и защиты чести и достоинства физических лиц в законодательстве государств континентальной Европы, сформулированы теоретические положения и практические рекомендации, направленные на совершенствование форм и способов защиты личных неимущественных прав. В статье дана общая характеристика способов охраны чести и достоинства по законодательству стран континентальной Европы (Белоруссии, Германии, Испании, Латвии, Литвы, Украины, Франции). Автор полагает, что защита личных неимущественных прав не должна

ограничиваться частно-правовой сферой, а самым эффективным способом их защиты является предоставление потерпевшему права привлечь нарушителя при наличии определенных условий к уголовной ответственности, как это предусмотрено в законодательстве ряда европейских государств. Угроза реального уголовного наказания станет и профилактическим средством по предотвращению такого рода правонарушений против прав и свобод физического лица.

Ключевые слова: личные неимущественные права; честь; достоинство; оскорбление; защита чести и достоинства; ответственность за оскорбление; уголовная ответственность за оскорбление

Zaika Yu. Protection of Honor and Dignity in Terms of the Continental European States Law. The article reveals the actual issues of preservation and protection of honor and dignity of the individuals in the laws of continental European countries, formulation of theoretical provisions and practical recommendations aimed at improving the forms and methods of protecting personal non-property rights. The article gives a general description of ways to protect honor and dignity under the legislation of the countries of continental Europe (Belarus, Germany, Spain, Latvia, Lithuania, Ukraine, France). The author believes that the protection of personal non-property rights should not be limited to the private legal sphere. The most effective way to protect them is to grant the victim the right to bring the offender to criminal liability, as it is provided for in the legislation of several European countries. The threat of real criminal punishment will also become an effective tool to prevent such offenses against the rights and freedoms of an individual.

Key words: personal non-property rights; honor; dignity; insult; protection of honor and dignity; responsibility for insult; criminal responsibility for insult

УДК 342.9:364

Н. Вознюк

До питання про процедурні норми як елемент правового регулювання забезпечення державними соціальними допомогами

У статті досліджуються питання встановлення змісту процедурних правових норм у сфері державних соціальних допомог, визначено їх місце у реалізації правових приписів. Сформульовані особливі видові характеристики процедурних норм права у сфері державних соціальних допомог.

Ключові слова: соціальне забезпечення, державна соціальна допомога, правове регулювання державних соціальних допомог, процедурні норми у сфері державних соціальних допомог, ознаки процедурних норм у сфері державних соціальних допомог.

Постановка наукової проблеми та її значення. Норми права є невід'ємним елементом механізму правового регулювання, вони визначають структуру фактичного складу, закладають основи динаміки правовідносин та правореалізаційної діяльності. Ефективність регулювання, охорони та захисту суспільних відносин обумовлена можливістю реалізації закладених у правових нормах приписів через законодавчо закріплені процедури.

Позитивна реалізація права суб'єктів на державні соціальні допомоги здійснюється в рамках процедур, які встановлені відповідними процедурними нормами. Дослідження таких норм, їх сутності та характеристик вбачається обов'язковою умовою для гарантування їх успішного застосування, а отже, для реалізації функції держави щодо забезпечення державними соціальними допомогами.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження процедурних правових норм та їх ролі у реалізації правових приписів проводились з позиції філософії права, теорії держави і права та галузевих правових наук. В праві соціального забезпечення окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися в ході вивчення правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин загалом та процедурних відносин зокрема. Розробці вищезазначених питань значну увагу приділили: Н.Б. Болотіна, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчук, Б.І. Сташків, В.Л. Стрелко, В.К. Субботенко, Н.М. Хуторян, М.М. Шумило, Г.І. Чанишева, Г.П. Чернявська. Спеціальні комплексні дослідження процедурних норм у сфері забезпечення державними соціальними допомогами не проводились.